

Svědectví nejen o Gertě Schnirch aneb *Takoví jsme byli*

Host | číslo 9/2009 | rubrika: Kritika a recenze | autor: Pavel JANOUŠEK

Proč lidé píšou literaturu? Někteří možná proto, že v ní vidí možnost uniknout z všední každodennosti do říše volné fantazie nespoutané přízemními kauzalitami. Jiní spíše proto, že cítí potřebu prostřednictvím jazyka vyslovit svůj vnitřní vesmír, své privátní pocity a emoce. A jiní třeba „jen“ proto, že chtějí podat svědectví o tom, co se v tomto našem světě doopravdy stalo, byť se to mnohým může zdát šokující, neuvěřitelné a nepochopitelné.

Poslední důvod stál zjevně u zrodu prózy, naznačující podstatu autorkou zamýšleného sdělení již třemi strohými slovy titulu. Jeho první slovo, *vyhnání*, označuje „konečné řešení německé otázky“ tak, jak k němu v Československu došlo po druhé světové válce. Patří k těm slovům, jimž se čeština dlouho vyhýbala a nahrazovala je rozmanitými opisy, které označované události zjemňovaly a zamlžovaly. Potlačovaly jejich surovost a krvavost i jejich znepokojující etický (přesněji neetický) rozměr a vytvářely z nich nezajímavou a nepodstatnou epizodu na cestě za vyšší historickou spravedlností. Trapnost, o níž je lepší nemluvit. Dodnes ostatně mnozí slovo vyhnání cítí jako součást slovníku těch druhých: slovníku nepřátel, kteří zapomínají na vlastní vinu a na vlastní zločiny a nechtějí přijmout „samozejmou pravdu“, že jsme za daných okolností byli oprávněni takto jednat. Podle logiky krevní msty totiž jejich krutost a jejich zločiny v našich očích zpětně ospravedlňují i naše vlastní nepříjemné „omyly a přehmaty“, k nimž při tom – možná – došlo.

Druhé a třetí slovo v titulu, ono ženské jméno, naznačuje, že autorka si pro své svědectví zvolila beletristickou formu nahlížející obecnější děje skrze příběh jedné ústřední postavy, prostřednictvím konkrétního, jedinečného a neopakovatelného lidského údělu. Gerta Schnirch je brněnská rodačka, která díky svému smíšenému původu – po otci Němka, po matce Češka – vyrůstala na pomezí obou kultur a jejíž život byl krutě poznamenán všemi peripetiemi dějin tak, jak je „soužití“ těchto národů v minulém století přineslo.

Pohořelický pochod

Gertina osobní tragédie začíná Protektorátem, v němž se rozpadla (tradičně poněkud idealizovaná) předválečná harmonie. Tato změna se přímo promítla i do hrdinčiny měšťanské rodiny, jejíž mužská část se plně ztotožnila s němečtvím, válkou a nacistickou ideologií, zatímco Gerta se snažila udržet si od velkých slov, gest a idejí odstup a preferovala obyčejné mezilidské vztahy, včetně zakazovaného přátelství s českou kamarádkou. Její neúctu poloviční Češky vůči otcovu germánství navíc posilovalo i to, že jí byla po smrti matky pohlavně zneužívána. Gertino dětství zcela končí s bombami, které město a jeho obyvatele zasáhnou na konci války a znamenají první destrukci jejího životního prostoru i ztrátu milované přítelkyně. Apokalypsa pak přichází s poválečným chaosem a následující mstou vítězných Čechů, kteří se rozhodli poražené Němce z Brna jednou pro vždy „vyvést“.

Klíčové pasáže prózy Kateřiny Tučkové utváří svědectví o tomto vyvedení: o zvěrstvech, které přinesl pochod bezbranných žen, dětí a starců, kteří byli v noci z 30. na 31. června 1945 přinuceni opustit domovy a vyrazit směrem na rakouské hranice, tedy pochod, jenž stovkám, ba tisícům z nich přinesl smrt. Z pohledu zoufalé Gerty, v té chvíli již matky několikátýdenní dcery, je tu vykresleno zoufalství a utrpení těch, kteří ztratili poslední jistotu a snažili se za každou cenu zachránit alespoň holý život, ale i zvláště těch druhých. Z pomstychtivosti, z nenávisti, ze špatného svědomí, ale i z obyčejné lidské zvrhlosti davu – „dozorci“ doprovázejícími pochod byli dělníci, kteří v brněnské Zbrojovce po celou válku naplno pracovali pro úspěch říšských zbraní – se zrodilo nesmyslné zabíjení a znásilňování bližních, ať již šlo násilí vědomé a úmyslné, nebo „jen“ o důsledek neschopnosti zajistit vodu a adekvátní hygienické podmínky a tak zabránit smrticím

epidemii tyfu a úplavice. Gerta patří k těm, kterým se podaří tuto apokalypsu přežít, přesto však je jí na celý život poznamená. Jejím „štěstím“ bylo, že byla z vražedného Pohořelického tábora odvezena na nucené práce do jedné z moravských vinařských obcí. Autorka pak vykresluje další osudy německých žen i německé menšiny v chaosu první poválečného roku a posléze i následných letech „budování socialismu“, kdy se hrdince podařilo navrátit Brna – které je ovšem zcela jiným městem, než bylo to, z kterého odešla. Gertina potřeba na zlo zapomenout, třeba za tu cenu, že i s dcerou splyne s většinovou populací, ovšem nadále narážela na stereotypně se vracející nedůvěru a na logiku kolektivní viny, jakož i na další vpády „dějin“ do soukromého života, ať už šlo o kolektivizaci, o politické procesy 50. let či o normalizační bahno.

V závěru prózy autorka proti sobě postavila tři rozdílné ženské postoje: skepsi a pocity křivdy a despektu vůči Čechům, ke kterým po zmarněném životě a marné snaze zapomenout dospěla Gerta, splynutí její dcery s češtvím, respektive s normálním životem normálního člověka v této zemi, a morální pobouření, které informace o vyhnání Němců z Brna vyvolaly v její vnučce, pro kterou je to vše sice minulostí, ale minulostí aktuální, poměřovanou současnými (a vlastně nadčasovými) kritérii. Poslední pozice je přitom zjevně pozicí samotné autorky, její motivací pro to, aby začala shromažďovat svědectví pamětníků a studovat příslušnou literaturu k tématu.

Literatura jako sebereflexe národa

Ze srovnání s nedávno vydanou prózou Jáchyma Topola *Chladnou zemí*, která představuje obdobný pokus o dokumentární svědectví o bezbřehé krutosti a o zvůli, je patrné, že Tučková neinklinuje k postmoderním vypravěčským šarádám. V souladu se svým záměrem volí realistickou formu víceméně chronologického vyprávění, jež stojí na respektu vůči zpodobňovaným faktům, neboť je přesvědčena, že tato fakta mají sama o sobě svou působivost. Vyznění autorčiny výpovědi zesiluje to, že se jí celkem daří krotit tématu odpovídající potřebu věci výslovně hodnotit a záměrně nechává na čtenáři, aby předkládané názory a životy posoudil sám. Odolala proto i obvyklému pokušení realistů všechno s nadhledem dovyprávět a přehledně objasnit, respektive našla odvahu v pravou chvíli v proudu dějů ponechat prostor pro nedořečené, případně jen tak jakoby letmo naznačené.

Jakkoli si Tučková svou vypravěčskou pozici do jisté míry usnadnila tím, že za ústřední postavu zvolila ženu, která nemusela projít vnitřním přerodem, protože nikdy neprožívala německví naplno a již od dospívání byla spíše obětí než příslušnicí vítězící Říše, na autorčinu počest je třeba říci, že na rozdíl od mnoha jiných dnešních českých publicistů a prozaiků nepodléhá iluzi, že dějiny začínají rokem 1945, kdy zlí Češi vyhnali hodné Němce.

Dostí jí v tom pomáhá její schopnost měnit vyprávěcí perspektivy a také realisticky rekonstruovat autonomní myšlení konkrétních lidí, a to nejenom ústřední hrdinky, ale i dalších postav do jejichž nitra vyprávění nahlédne. Autorka přitom prokazuje mimořádný smysl pro psychologii, schopnost udržet napětí mezi tendencí k typologizaci a jedinečností, ale i schopnost účinně využít konfrontace protikladných individuálních postojů. Gertin hodnotový svět je tak v dílčích prostřizích konfrontován nejen například se světy její dcery a vnučky, ale i se světem její dávné české přítelkyně, pro kterou je minulost i Gerta jakýmsi podivným reziduem polozapomenuté minulosti. A v okamžiku, kdy by próza mohla vyznít jako jednoznačná adorace trpících a ublížených Němců, Tučková začlení kapitolku, v níž Gertin ztracený bratr desítky let po válce kdesi v Německu umírá s vizí hákového kříže vlajícího nad Hitlerem osvobozenou Evropou a jen trochu mu tento nenaplněný ideál kazí vzpomínka na masové vraždy, jichž se za války musel účastnit. Důležité přitom je, že autorka není relativistka, pro kterou jedna vina smývá druhou, ale svou výpověď nepateticky naznačuje, že některé věci nikdy nebudou normální, ať už je páchá, kdo chce a ve jménu čehokoli.

Pro interprety, kteří literární hodnoty vidí především v tvarových výbojích, může být próza Kateřiny Tučkové nezajímavá. Pokud však vnímáme sociální rozměr literárních děl, jde svým způsobem o zlomovou práci, která suverénním způsobem naplňuje jednu z možných a důležitých

funkcí literatury. Je prostředkem sebereflexe dané komunity, v tomto případě českého národa. Neboť bez schopnosti této komunity poznat a pojmenovat vlastní zločiny je daleko menší naděje, že se obdobné jednání nebude v budoucnu, v jiných kulisách a s jinými aktéry opakovat.

Autor (1956) je literární a divadelní kritik a historik